

PARTEA NOASTRĂ DE CULPABILITATE (SERAFIM SAKA)

A scrie despre prozatorul Serafim Saka înseamnă a reactualiza câteva momente de esență ale evoluției prozei basarabene pe parcursul ultimilor cincizeci de ani. De menționat chiar de la început că, odată cu intrarea în scenă a generației sale, acest gen și-a obținut un statut de literatură modernă cu deschideri spre cele mai noi, originale orientări literare ale vremii, în al doilea rând și, cred, cel mai esențial, amintim că scriitorul nu s-a lăsat nici pentru o clipă sedus de ideologia comunistă care a asasinat sufletele multor oameni de cultură, de artă, printre care și literați. Mai mult decât atât, domnia sa a respins categoric această ideologie, bazată pe neadevăr și minciună, înstrăinat ca noi toți de limbă, istorie, tradiție, Serafim Saka a căutat să recupereze aceste pierderi, găsind îndreptare și luând ore de măiestrie artistică la marile personalități ale prozei românești și universale. A insistat mereu sa-și cultive o sensibilitate artistică, să-și creeze un limbaj modern, elevat, dobândind o cultură aleasă a scrisului său, profund românească. Am spune că grație scrisului domniei sale și încă a unor autori, printre care Vasile Vasilache, Vladimir Beșleagă, Aureliu Busuioc și alții, proza basarabeană s-a dezvoltat, în cea mai mare parte, sub semnul unei orientări spre tradițiile europene și universale, conturând o direcție bazată pe concepția filosofico-estetică asupra lumii. Emblema acestei orientări, exprimate în mod individual de fiecare autor în parte prin modalități stilistice distincte, ar putea fi numită „Căutarea adevărului sau partea noastră de culpabilitate”. Operele sale, dintre care am numi volumul de proză scurtă „Era târziu”, romanele „Vămile” și „Linia de plutire”, cărțile de publicistică literară „Aici și acum”, „Pentru tine bat”, apreciată cu Premiul Național, „Basarabia în GULAG” și altele, pe lângă faptul că au un limbaj cult, elevat, diferit de cel al altor scrieri de la noi, reprezintă o frescă veridică a mediului de viață intelectual, aproape deloc explorat în literatura basarabeană. Motivul

durerii, al adevărului istoric, al dezmoștenirii morale și spirituale a neamului nostru își află expresie în operele acestui prozator cu o „deschidere intelectuală remarcabilă”, vorba lui Dan Mănucă, opere importante sub aspect filosofic, estetic și literar. Crezul etic și estetic al scriitorului - a transpune în real și a radiografia pe viu, „din interior”, vorba lui Mihai Cimpoi, starea-psihologică și morală a individului, pornirile sale, încercând a găsi un echilibru existențial între individ și stările lui, poate fi urmărit în întreaga creație. Scriitorul, fiind mereu în „opozitie” cu principiile rudimentare, de multe ori, de viață, cu neadevărul, uneori chiar cu propriul „eu”, nu propune formule de viață, nici nu descrie caractere formate deja. Autorul își trăiește viața împreună cu personajele, polemizând, ironizând, dar și elucidând, pas cu pas, dialectica devenirii lor, confruntându-le cu realitatea, cu problemele complexe ale vieții. Important pentru autor este a pătrunde esența comportamentului, a detecta drama individuală, dezechilibrul dintre simțirile individului și realitățile vieții. Scriitorul își ... dezbracă” eroii de veșmintele străine firii lor, le dezvăluie taina, punându-i în situația de a alege între adevăr și minciună, între nevoia de a lupta pentru a-și redobândi personalitatea și lipsa de rezistență psihică și morală. Anume sentimentul lipsei de personalitate și nevoia de a o redobândi printr-o confruntare cu sine însuși este chintesența vieții și activității lui Delaoancea („Vămile”). Tocmai de aici, de la această stare de incertitudine a arhitectului, care fusese la început un luptător, un vizionar, dar ajunge să cedeze propriilor sale vise, încep vămile, pe care eroul este pus în situația să le treacă. Nu-i sunt de nici un folos exercitiile intelectuale, opoziția cu propria-i conștiință este inevitabilă...Sesizăm aici și starea de spirit a autorului, care nu s-a lăsat învins. Era firesc pe atunci, în perioada brejnevistă, ca autorul unui roman ce dezvoltă ideea unui impas existențial al intelectualului, lipsei de perspectivă

și, totodată, corupției morale, să fie blamat, trecut la index. Urmează doisprezece ani de interdicție literară și exil artistic intern, când activitatea scriitorului se reduce la a traduce dramaturgie pentru teatrele din republică. Trecând prin toate avaturile vieții - denigrat, neacceptat de edituri, concediat de mai multe ori, Serafim Saka a găsit puteri morale, ca și eroul său, să depășească situația-limită, să-și reînnoiască puterile, continuând lupta. De aici și publicistica domniei sale plină de dramatismul vieții, de temperament și întrebări. De altfel, întrebarea a fost pentru Serafim Saka, începând cu primele articole, apoi eseurile și interviurile, „un mod esențial de existență: întrebând și întrebându-se, eroii săi și însuși prozatorul se transpun în miezul realului, îl străluminează din interior” (M. Cimpoi).

Alții sunt eroii lui Serafim Saka în romanul „Linia de plutire”. Academicianul Mihai Cimpoi notează în a sa „Istorie deschisă...”: „Niște învinși total, înecându-se în inerție, stereotipie...Puterea inerției este irezistibilă; ea este hăul care înghite omul; este factorul care-l depersonalizează, care-l transformă într-un naufragiat, într-un obiect plutitor în neunde”. Autorul desene straturi sociale diferite, personaje ambigui, complexate din cercurile intelectuale, care și-au pierdut încrederea în forțele lor creatoare. Aflați pe „linia de plutire”, adică a inerției, a platitudinii, a lipsei de voință, fiindcă anume aceasta este simbolistica titlului, acești eroi se lasă purtați de viață, fără a fi capabili să intervină în desfășurarea ei, încât treptat spiritul lor începe să lăncezească, să stagneze. Prin urmare, începe procesul de depersonalizare. Individul devine un „parazit profitor”, ins lipsit de voință, dar și de experiență, om de prisos, inutil sinistral mintal. Poate unicul în literatura basarabeană, Serafim Saka abordează în acest roman marea temă a trădării și regenerării morale, imobilismul personajelor, dar care își păstrează „rațiunea de a fi”. Autorul încearcă un realism moral și critic, își face o datorie din „scriitura ce provine dintr-o tradiție a sa”. Fraza este cuminte, aproape convențională, uneori îl sufocă parcă, discursul metaepic e redus, paginile de eseu sunt puține, epicul este lăsat aproape gol, e aproape numai acțiune, chiar și preocuparea pentru personaj nu se face la modul clasic; în romanul clasic se acordă o atenție deosebită personajelor, caracterelor, moravurilor. La Serafim Saka acestea sunt deductibile din acțiune. Cu atât mai mult lipsesc aproape total portretizările. Este, prin urmare, o încercare de destructurare a romanului, moment pe care critica literară nu l-a sesizat sau poate că nu a avut intenția să-l observe. Modelul acesta îl apropie pe scriitorul nostru de prozatorii sudamericani, de cei spanioli, scriitori care au abandonat „nașterea epicului prin cezariană” (modalitate intuitivă încă în antichitate, dar descoperită și fundamentată științific abia la începutul secolului XX, odată cu apariția lui S.Freud). Reprezentantii acestui model nu mai vor să meargă pe un drum bătătorit, încercând să repună în discuție căile naturale de naștere a epicului...

De fapt, structuralismul a apărut în Franța. În anii 60 s-au purtat largi discuții pe seama teoriei rupturii, fundamentată de școala lui Freud. Laurențiu Ulici menționa

că „teoria rupturii” a fost fundamentată de C.G.Jung, post-jungistii, deci, practic, pun începutul criticii psihanalitice. „Tendința de a supune epicul, de a considera epicul, nașterea epicului, ca un rezultat al rupturii e străveche, sustine criticul. N-a fost numită însă ca atare. Asta este calea de naștere a epicului prin cezariană, cum o numesc eu. Cezariana este, *stricto-senso*, ruptură. De ce francezii au simțit nevoia să se revolte într-un fel, teoreticienii francezi, dar nu numai, chiar și romancierii? se întrebă Laurențiu Ulici. Și răspunde: pentru că există o situație în literatura franceză, pe care ei, teoreticienii francezi, nu o puteau rezolva: raportul dintre Balzac și Proust. Nu s-a putut nici atunci, nici până în ziua de astăzi rezolva această relație înăuntrul aceleiași literaturi, înăuntrul aceleiași elite, să zicem, în măsura în care există un specific francezesc pe care teoreticienii n-au putut să-l rezolve, – și atunci, așa a apărut în literatura lumii *Structuralismul* (...) Structuralismul a impus o ruptură, numai că o ruptură nu la nivelul non-ființei, personajului, ci al comportamentului său lingvistic. Ei, structuraliștii, plecând de la teoria care nu era a lor, dar exista în filozofie: că omul este ceea ce spune, că omul este făcut din cuvintele lui, că nu există altă posibilitate de a identifica ființa umană decât prin cuvintele pe care le spune, – asta este o teză care, știți bine, își are originea în textul biblic. Din moment ce au descoperit asta structuraliștii, personajele lor, acțiunile din romanele anilor 60, ale francezilor, repet, s-au modificat, – și capul de afiș poate fi considerat Michel Butor, totuși, pentru că e o chestie de vocație, nu numai de tehnică; marea ruptură o s-o găsiți în romanele lui Michel Butor... Ei bine, tema asta atât de dezbătută în anii 60, a născut, după cum vă spuneam, această mișcare largă în proza franceză și apoi în toată Europa, pentru că exista pe atunci, cum există și astăzi, tendința naturală a europenilor de a se sincroniza cu literatura franceză” (Laurențiu Ulici: *Colocviul Romanului Românesc*, ed. II-a, 5-8 octombrie 2000, Sinaia).

Revenind la romanele lui Serafim Saka, trebuie să amintim că metoda domniei sale vine din asimilarea experienței unor scriitori europeni, dar mai ales sud-americani, care au redescoperit calea naturală a epicului – Marquez, Llosa, Sabatto, distanțându-se de modelul avangardistului Borges, care a născut epicul prin cezariană...

Dialogurile, cum remarcă Mihai Cimpoi, se produc între „eu plus noi și persoana a treia”. Ceea ce se remarcă evident și cu desăvârșire este problema culpabilității colective. Altfel nici că se putea întâmpla, într-o lume afectată de „provincialism ca mentalitate și fenomen antisocial: închistare, incultură, dublată de agresivitate...”, vorba lui Mihai Cimpoi, „priorități” pe care ni le-a adus regimul comunist, drama intelectualului este evidentă. Căci anume intelectualul este dezaprobat, anume el trăiește pe viu durerea lipșirii neamului de coloana trecutului... Eroii nu găsesc puteri pentru a rezista. Treptat, sunt devorați de realitate, fiind lipsiți atât de formă, cât și de conținut. Iată aici talentul lui Serafim Saka se manifestă din plin. Autorul este conștient de răspunderea morală pe care o are. Face o literatură care

nu se lasă închisă în probleme minore, elucidează efectiv toate laturile vieții: de la coborârea în conștiința personajelor, aprofundarea onestității morale, până la dezvăluirea părții de trădare pe care fiecare dintre noi o poartă în sine. Nici un alt scriitor din spațiul nostru nu a explorat această fugă a individului de taina sa de fond. Scriitorul pledează pentru partea noastră de zbor, adică pentru partea spirituală a vieții, acoperită tot mai insistent de cea materială. Dar Dumnezeu ne învață anume să pledăm pentru conservarea umanului din om, pentru o înălțare spirituală continuă... În aceasta vede scriitorul, chiar dacă nu toți dintre noi o sesizăm, esența emblematică a scrisului său: întoarcerea omului cu fața spre adevăr, spre conștiința de sine, spre propriul său suflet. Pentru a-și reînțoarce taina, constanta gândului și mentalității sale... scriitorul preferă un vocabular care respinge șablonul, artificialul, scrisul are un caracter eseistic, recomandându-l drept un autentic cunoscător al naturii umane, al realităților sociale.

Marin Preda, ba chiar și Camil Petrescu, critica, la vremea lor, proza lirică, sentimentală, erau contra unei proze care fuge în limbaj și refuză probleme. Evident, autorul nostru a însușit lecțiile predecesorilor. Romanele domniei sale nu sunt niște exerciții de stilistică. Serafim Saka face o proză de idei, cu dezbateri de idei. Eroul său este un intelectual a cărui viață spirituală a evoluat totuși. El încearcă „să se desprindă” din viața rutinată, din spațiul nerealizărilor și să evadeze într-o lume a unor lucruri ideale. De aici, probabil, și discuția intimă și filosofică în aceeași măsură cu șinele său și cu cei din jur. Eroul se află într-o permanentă autoironie și persiflare a rutinei, pseudoartei, pe care le respinge. Dar, până la urmă, se pierde în propriul său oprobriu, în zbaterele pentru un drept fundamental de a se dezvălui și realiza pe deplin. Cum spunea Jules Renard: „să-mi scot la aer „eu” care miroase a stătut”. Dar în încercările lui de a se redresa în propriii săi ochi, în fața sa, în gustul profesional îi fac imposibilă autodepășirea. Pare că doar arareori subsidiarul conștiinței va căuta să-și găsească o justificare a existenței prin care a fost exclusă inspirația, universul artei, sensibilitatea, impostura în artă devine o expresie a anchilozei spirituale, a raportului nou-vechi, eroii se sincronizează cu modele de tipuri asemănători din literatura universală, dar tocmai aici și stă măiestria lui Serafim Saka de a le da un statut personal. Aici iese în prim-plan capacitatea scriitorului de a observa și aceea de a verifica observațiile. Deducem din cele lecturate că în viața noastră se cere tot mai imperios o recunoaștere a necesității apariției unei noi faze de evoluție a civilizației. Serafim Saka, artist veritabil fiind, a intuit apropierea de starea tot mai periculoasă de degradare umană, de procesul de involuție. Astăzi, ca niciodată până acum, simțim un decalaj prăpăstios între evoluția morală și materială, între potențialul moral și cel spiritual... Romanul „Linia de plutire” ne îndeamnă la un colocvii cu noi înșine, cu conștiința noastră. Mai ales astăzi, în această epocă confuză, când dușmanii noștri așteaptă revenirea la cele vechi...

Actul lecturii nu este facil, firește, eroii se distanțează de sine, sunt puși sub inculpare de chiar faptele și realitatea lor degradantă. Cititorul lecturează activ,

interesat, descoperind spații albe printre rânduri. Proza radiază, injectează. Se ajunge la o stare de confuzie amară: eroul nu are nici putere, nici premise sociale (de aici revenim la notele de la începutul acestor pagini, în care aminteam de starea de fapt a literaturii și a intelectualului basarabean în condițiile totalitarismului) să se purifice moral, căci „tot ce înfloreste o clipă” în sufletul lui se scutură sub mișcarea valurilor de mizerie ale vieții cotidiene. La lectură cititorul este solicitat de gândul de a se determina el însuși în lumea „vânturilor și valurilor”, de a înțelege esența menirii sale. „A scrie înseamnă a distruge lumea și a o prefăce” spuneau vechii greci. Iar Lev Tolstoi susținea că: „Sarcina primordială a artei este de a naște sentimente”, în calitatea ei de remediu, proza lui Serafim Saka are proprietatea de asanare a sufletului. Parafrazându-l pe Dostoievski, poate contribui la schimbarea lumii... Și este în discreția fiecăruia să accepte sau nu stilul său. Cât privește umila mea persoană, i-am savurat proza de la acel needitat roman - „întoarcerea noastră de-o clipă”, publicat în 1966 în revista „Nistru”, apoi respins de editură din simplul motiv că era un roman existențialist, care încuraja noul val de literatură în frunte cu Jean-Paul Sartre, Albert Camus și alții, scriitori de talie universală, pe primul autorul cunoscându-l personal aici, la Chișinău, și, deci, nu era un roman scris în albia realismului socialist... Apoi i-am savurat povestirile din volumul „Era târziu” (ed. *Lumina*, 1968), având corespondențe cu simțirile mele, volum la care am semnat în 1969 prima cronică de întâmpinare... Am citit cu pasiune romanul „Vămile” (1972), în care autorul, primul în literatura noastră, a dezvăluit relația individ-personalitate, a încercat să-l pună pe erou în situația de a-și face un proces de conștiință... l-am remarcat sensibilitatea artistică, modernitatea scriiturii, dezinvoltura în a mânui limba, spiritul deschis spre noi orizonturi de simțire din romanul foarte mult discutat, criticat de către adeptii „moldovenismului”, dar apreciat înalt de către partașii unei proze intelectuale, de idei – „Linia de plutire” (1987). Aștept noul său roman, la care știu că lucrează de mai multă vreme, investind în el tot potențialul său intelectual și artistic. Sper să fie o carte pe potriva inteligenței și talentului dumisale de mare prozator...

Zaiț Marga-Doina - Peisaj